

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО КОМПОНЕНТУ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ УЧНІВ СТАРШОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В УМОВАХ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

FORMATION OF THE COMMUNICATIVE COMPONENT OF SOCIAL EXPERIENCE IN OLDER ADOLESCENTS UNDER CONDITIONS OF EXTRACURRICULAR EDUCATIONAL ACTIVITY

Статтю присвячено проблемі формування соціального досвіду учнів старшого підліткового віку, а саме його комунікативного компоненту. Визначається сутність такого компоненту та роль розвитку навичок побудови ефективної взаємодії для його формування, а також роль спілкування в набутті соціального досвіду. Здійснено оцінювання сформованості комунікативного критерію суспільних навичок учнів старшого підліткового віку за допомогою авторської анкети та модифікованих методик. На основі аналізу рівня сформованості соціального досвіду учнів за комунікативним критерієм виокремлено проблеми, наявні у старших підлітків. Позакласна виховна робота визначається тим середовищем, яке надає педагогові можливість для розвитку в учня комунікативних навичок, уміння і мотивації брати участь у колективних справах, відкритості взаємному обміну інформацією, почуттями й інтересами, навичок саморегуляції та самоконтролю. Найбільш доцільною формою позакласної виховної роботи для формування комунікативного компоненту соціального досвіду визначено тренінг. Досліджено, що процес формування суспільних навичок слід розпочати з поліпшення здатності учнів до ефективної міжособистісної взаємодії. З огляду на це запропоновано наступні завдання тренінгу: виховання в учасників почуття довіри та безпеки під час спілкування; розкриття емпатійних здібностей; підвищення міжособистісної чуттєвості та групової взаємодії; набуття комунікативних навичок; розвиток відкритості взаємному обміну інформацією, почуттями. Розглянуто принципи тренінгової роботи, на яких базується проведення занять з формування навичок міжособистісної взаємодії. Визначено, на розвиток яких характеристик учнів старшого підліткового віку мають бути спрямовані зусилля педагогічного колективу задля утворення комунікативного компоненту соціального досвіду.

Ключові слова: соціальний досвід, комунікативна взаємодія, позакласна виховна

робота, учні старшого підліткового віку, спілкування.

The article is devoted to the problem of forming the social experience of older adolescents, namely its communicative component. The essence of this component and the role of developing effective interaction skills for its formation are determined, and the role of communication in the acquisition of social experience. The evaluation of social experience of older adolescents by communicative criterion is carried out by means of author's questionnaire and modified methods. It is highlighted the problems encountered by older adolescents on the basis of the analysis of the level of social experience of students by the communicative criterion. Extracurricular educational work is determined by the environment, which provides the teacher with the opportunity to develop in the student communication skills, ability and motivation to participate in collective affairs, openness to mutual exchange of information, feelings and interests, skills of self-regulation and self-control. It is defined training as the most appropriate form of extracurricular educational work for the formation of the communicative component of social experience. The process of forming social experience should start with improving pupils' ability to effective interpersonal interaction. Thus, the following training objectives have been formulated: forming participants' sense of trust and security during communication; developing empathy abilities; enhancing interpersonal sensitivity and group interaction; acquiring communication skills; developing openness of mutual exchange of information, feelings. There are considered the principles of training work, on which training sessions of the development of interpersonal interaction skills are based. It is determined which development of characteristics of older adolescents should be directed by the efforts of the teaching staff in order to form a communicative component of social experience.

Key words: social experience, communicative interaction, extracurricular educational activity, older adolescents, communication.

УДК 373.5.015.311:316.613
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.37>

Атрошенко Т.Ю.,
аспірант кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
Федорова О.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Наскрізне завдання виховної діяльності школи з учнями полягає у засвоєнні ними зразків поведінки, цінностей, способів взаємодії, прийомів спілкування, підвищення їхньої адаптованості до освітнього середовища. В умовах трансформації особистісних структур, що є характерним для старшого підліткового віку, особливої уваги заслуговує оволодіння учнями здатності до встановлення контакту з оточуючими й налагодження

ефективної взаємодії. Позакласна виховна робота стає тим простором, який надає педагогові можливість для розвитку в учня комунікативного досвіду, уміння і мотивації брати участь у колективних справах, відкритості взаємному обміну інформацією, почуттями й інтересами, навичок саморегуляції та самоконтролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування соціального досвіду підлітків присвятили свої праці О.О. Буковська,

Л.Б. Сафронова, І.О. Стародубцева, Н.В. Устинова, О.П. Шигаєва та інші дослідники. Педагогами С.П. Архиповою та О.А. Архиповим здійснено аналіз системи різнобічної діяльності в сучасній школі як основи для розвитку соціального, соціально-культурного й морального досвіду. Д.В. Алфімов розглядає набуття суспільних навичок учнів через виховання лідерських якостей на всіх вікових етапах у сучасній загальноосвітній школі. Формування особистості підлітка в позакласній виховній роботі досліджували М.І. Бабкіна, А.М. Висоцька, С.О. Захаров, І.Л. Паласевич, Л.А. Якубова.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Питання налагодження спілкування в учнів старшого підліткового віку знайшло своє відображення в працях багатьох дослідників. Проте проблема формування навичок ефективної комунікативної взаємодії, в ході якої учнем набуватиметься позитивний соціальний досвід, залишається недостатньо вивченою і потребує методичного підкріплення.

Мета статті полягає в аналізі сформованості комунікативного компоненту соціального досвіду в учнів старшого підліткового віку та окресленні засобів позакласної виховної роботи, яка сприятиме його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Вступаючи в стосунки з іншими, здобуваючи соціальний досвід, людина виявляє його у власних поглядах, переконаннях, інтересах тощо, заявляючи про свої ціннісні орієнтації [4, с. 20]. Тобто саме взаємодія є джерелом засвоєння й передачі суспільних навичок, у ній відбувається обмін думками, образами, ідеями тощо, вона відбувається під час навчання і спілкування, перетину з різними сторонами об'єктивної дійсності.

Під час набуття навиків, носіями яких є суб'єкти спілкування, відбувається розвиток мислення людини, що проявляється в оперуванні образами предметів. Знаряддям цього оперування є слово, а засобом – мовленнєва діяльність, завдяки якій людина засвоює досвід попередніх поколінь і отримує змогу передавати його іншим. Він є підґрунтям для подальшого розвитку особистості, створення її понятійної логосфери [3, с. 257]. Досвідченіша людина має багатший словниковий запас і чіткіші дії, спрямовані на засвоєння соціальної практики. Суспільні навички спілкування виявляються у змісті інформації, яка є їх предметом (відомості, знання, способи діяльності), у засобах (вербальна і невербальна комунікація), у спільно вироблених у ході історичного розвитку різновидах контактування [2, с. 186]. Специфіка також полягає в тому, що в процесі взаємодії суб'єктивний світ одного індивіда розкривається для іншого, в результаті відбувається взаємний обмін думками, інформацією, почуттями, інтересами тощо.

З огляду на вищезазначене можемо стверджувати, що комунікативний компонент соціального досвіду забезпечує зв'язок між поколіннями, ним визначається характер взаємодії особистості з оточуючими, наявні в неї способи та стилі спілкування, уміння будувати ефективну розмову, можливість до обміну думками, почуттями.

Дослідження рівня сформованості соціального досвіду здійснюється за низкою критеріїв, серед яких вивченню контактного компоненту відповідає комунікативний критерій. Нами було здійснено таке оцінювання для учнів старшого підліткового віку за допомогою авторської анкети, методики діагностики здатності до роботи в команді (модифікована методика діагностики самоактуалізації особистості А.В. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Каліни, шкали «контактність» та «гнучкість у спілкуванні») та методики діагностики комунікативних схильностей (модифікована методика КОС-2). У дослідженні взяли участь 168 учнів 7–9 класів.

Результати дослідження засвідчили досить незначну частку учнів із високим рівнем сформованості соціального досвіду за комунікативним критерієм – 13,1%. Більшості опитаних властивий середній (61,3%) та низький (25,6%) рівень.

Якщо розглянути відповіді старших підлітків за окремими питаннями анкет, то встановлюємо, що 38% учнів важко включитися в нові колективи, тільки 42% відчувають себе невимушено, потрапивши в незнайомий колектив. 62% учнів довго турбує почуття образи, завданої їм ким-небудь із товаришів. Бачимо, що у старших підлітків виникають певні труднощі з встановленням контакту та спілкуванням з незнайомими людьми, ускладнення, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною. Боязкість дитини та невміння встановити контакт з оточуючими може мати негативну тенденцію та проявитися в майбутньому у вигляді нездатності будувати суспільні зв'язки, а згодом – соціальній відчуженості. Така ізоляція впливає не тільки на життя самої людини, її оточення, а й на суспільство загалом, нівелюючи дружні та родинні прив'язаності, роз'єднуючи соціальні групи.

Нездатність сприймати та транслювати почуття в спілкуванні з однолітками, батьками проявляється через незрілість емоційної сфери та сформовані на цій основі хибні установки, цінності, уявлення про мотиви поведінки людей. Так, 62% учнів зазначають, що їм важко поставити себе на місце іншої людини, 41% сваряться з людьми через дурницю, а у 64% часто виникають непорозуміння з батьками. У зв'язку з цим емоційна саморегуляція потребує розвитку задля підвищення здатності підлітків адаптуватися в умовах поточної життєвої ситуації, конструктивно управляти своїми почуттями в процесі спілкування.

Досліджуючи здатність до участі в спільній діяльності, роботи в команді, визначаємо, що

59% учнів цілком природно ображаються, почувши неприємну думку про себе, у 37% інші люди часто викликають роздратування, 44% опитуваних лякають ситуації, коли необхідно співпрацювати з незнайомими людьми. Така позиція вказує на нерозвинуту синергетичну установку. Адже робота в команді передбачає здатність людини приймати інших членів колективу, враховувати їхні думки, не вдаючись до конформності власних суджень.

Виявлено, що старші підлітки є досить відкритими взаємному обміну інформацією, почуттями, інтересами. 89% опитаних приємніше проводити час за спілкуванням з людьми, ніж за іншим заняттям, і лише 4% мають прагнення обмежити коло своїх знайомих. Бажання розширити сферу своїх комунікативних джерел дає дитині можливість отримувати більше інформації про світ, обмінюватись знаннями, вміннями та навичками, вирішувати питання особистого характеру. Досить високою є кількість учнів, які прагнуть при нагоді познайомитися та поговорити з новою людиною (72%), легко встановлюють контакти зі старшими за віком людьми (59%). Проте 33% учнів не люблять брати участь у колективних іграх, а 51% не відчують себе досить упевненими і спокійними, коли доводиться говорити що-небудь великій групі людей. Це свідчить про те, що старші підлітки зацікавлені в обміні інформацією та почуттями, але не достатньо володіють навичками такої взаємодії, їм важко домовитись з іншим комунікантом, прийти до єдиної думки; вони не розуміють, чому мають докладати зусилля для того, щоб побудувати комунікативні зв'язки.

Проаналізувавши рівень сформованості соціального досвіду учнів за комунікативним критерієм, можемо виокремити такі проблеми, наявні у старших підлітків, як боязкість встановлення контакту та співпраці з незнайомими людьми, невміння розпізнати та зрозуміти характер переживань іншої людини, низька емоційна саморегуляція під час спілкування, підвищена почуттєва напруженість, невміння застосовувати необхідні для даного випадку способи поведінки, нерозвинена синергетична установка та здатність до адекватного самовираження під час спілкування.

Спираючись на результати діагностики, найбільш доцільною організаційною формою виховної роботи з учнями старшого підліткового віку для створення комунікативного компоненту соціального досвіду визначаємо тренінг.

Тренінгову роботу, відповідно, варто спрямувати на розвиток навичок міжособистісної взаємодії. Зважаючи на те, що у старшому підлітковому віці відбувається зміна світосприйняття, розуміння себе та оточуючих, становлення однолітків референтною групою, процес формування соціального досвіду слід розпочати з поліпшення здатності учнів до ефективної співдружності. Нездатність

особистості до кооперації або викривлене сприйняття відносин між людьми можуть негативно позначитися на засвоєнні нею соціального досвіду, призвести до суспільної неадаптованості. Крім того, орієнтуючись на свою значимість для інших людей, дитина отримує можливість брати повноцінну участь у колективних справах, долучається до цінностей та засобів людської діяльності.

Тренінг розвитку навичок міжособистісної взаємодії також сприяє налагодженню та зміцненню дружніх відносин в учнівському колективі, покращенню психологічного клімату класу. Адже відомо, що в підлітків часто псуються відносини з однокласниками через те, що в цьому віці відбувається пошук нових моделей поведінки, зміна ставлення до певних речей і явищ. Втрачаючи зв'язок з учнівським колективом, дитина намагається віднайти себе в спілкуванні з іншими групами людей, часом деструктивними. Налагодження відносин з класом допомагає задовольнити потребу підлітка в комунікації при відносному контролі впливу факторів зовнішнього середовища. У колективі має панувати атмосфера, де кожного почують і зрозуміють. Крім цього, більша згуртованість колективу сприяє підвищенню бажання учнів до участі в колективній діяльності, залучення до організації певних свят, акцій, тематичних вечорів тощо.

Проведення спеціально організованої діяльності з формування в учнів старшого підліткового віку соціального досвіду викликає в них бажання і інтерес до набуття знань про взаємовідносини з іншими людьми в суспільстві, використанню їх у практиці, що, у свою чергу, підвищує ефективність виховного процесу, успішність формування позитивних громадських навичок [1, с. 7].

Саме тренінгову форму роботи було обрано у зв'язку з можливістю активного формування навичок шляхом засвоєння життєвого досвіду. Перспектива змоделювати міжособистісні відносини, переглянути своє ставлення до групової взаємодії допомагає старшим підліткам реалізувати свою потребу в спілкуванні в психологічно безпечних умовах. Крім цього, групова робота дає можливість учасникам отримати відвертий безоцінний зворотній зв'язок, проаналізувати особливості та закономірності власного спілкування та інших учасників, ідентифікувати себе з іншими, познайомитися з новими формами поведінки, стати частиною організованого цілого, об'єднаного єдиною метою, полегшити процес саморозкриття.

Тренінг зорієнтований на спонукання старших підлітків до прояву установок поведінки та способів спілкування, емоційних реакцій, їх аналізу та, за необхідності, корекції, створення в колективі атмосфери взаємного прийняття, довіри та захищеності. Нами було розроблено наступні завдання тренінгу: формування в учасників почуття довіри та безпеки під час спілкування; виховання емпатії

тійних здібностей; підвищення міжособистісної чуттєвості та групової взаємодії; набуття комунікативних навичок; розвиток відкритості взаємному обміну інформацією, почуттями.

Проведення занять з розвитку навичок міжособистісної взаємодії базується на ряді принципів тренінгової роботи, основними з яких є:

– принцип активності – передбачає залучення кожного учня до групової взаємодії; активність дає учаснику можливість для особистісного зростання;

– принцип «тут і зараз» – орієнтація на концентрацію уваги учнів на подіях, які відбуваються зараз на занятті, а не подіях минулого чи майбутнього, тобто учень пізнає себе через актуальні переживання, для чого йому потрібно бути дуже уважним до свого стану і проговорювати це; усе, що відбувається в групі під час тренінгового заняття, усі думки і ставлення мають бути висловлені на занятті і не виноситись на обговорення поза ним;

– принцип ненасильницького спілкування – непримусовий відкритий вираз емоцій і почуттів, добровільність участі учнів у вправах; наявність внутрішньої зацікавленості у зміні своїх станів під час групової роботи;

– принцип безумовності поведінки – відсутність оцінки з боку інших учасників задля запобігання обмеження свободи суджень і вчинків окремого учня та, як наслідок, його «закритості»; заміна оціночних суджень описом власних переживань;

– принцип особистої відповідальності – учасник несе повну відповідальність за все, що відбувається з ним на занятті, оскільки це є результатом його особистої активності;

– принцип персоніфікації висловлювань – відмова від безособових висловлювань, посилення на «інших», «когось», висловлення своєї позиції від власного імені.

Виконання учнями тренінгових вправ має не тільки формувальний та коригувальний характер, а й надає ведучому значний діагностичний мате-

ріал (ставлення до оточуючих, здатність працювати в команді, навички спілкування тощо), необхідний для побудови подальшої роботи з ними.

Висновки. Формування комунікативного компоненту соціального досвіду передбачає спрямування зусиль педагогічного колективу на розвиток в учнів старшого підліткового віку таких характеристик: відсутність в дитини страху взаємодії; адекватне сприйняття відносин між людьми; розвинуті комунікативні навички, сформовані засоби спілкування; визначене почуття колективізму та позитивний психологічний клімат в колективі, панування атмосфери взаємного прийняття, довіри та захищеності; більша впевненість учня під час командної роботи з малознайомими людьми; виховані емпатійні здібності; створення нових форм поведінки; організовані навички самоаналізу; відкритість взаємному обміну інформацією, почуттями та інтересами. Досягти такого результату можливо за умови побудови ефективної тренінгової роботи в комплексі з використанням інших форм та методів позакласної виховної роботи, спрямованих на цілісний розвиток соціального досвіду учнів старшого підліткового віку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Atroshenko T.Yu. Formation of the behavioral component of social experience in late adolescents under conditions of extracurricular educational activity. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2019. № 7 (86), Issue 209. P. 7–10.
2. Докаш В.І., Онуфрієва Л.А., Рудзевич І.Л. Соціалізація особистості: соціопсихологічний контекст. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 177–190.
3. Мачуський В.В. Теоретичний аналіз поняття первинного професійного досвіду учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць*. 2010. Вип. 14. Кн. 1. С. 251–259.
4. Шелестова Л.В. Дитяче об'єднання: можливість впливу на особистісне становлення. *Рідна школа*. 2006. № 2. С. 20–22.